

УДК 376 – 054.57(479.25)

К. Б. Пивоварська

ВІРМЕНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ШКОЛИ І ПОЛІТИКА КОРЕНІЗАЦІЇ

Статтю присвячено історії вірменських національних шкіл в умовах проведення політики коренізації. Стверджується, що створення мережі закладів національної освіти було частиною політики коренізації, яка в Україні відбувалася у двох напрямках: українізація та створення сприятливих умов для розвитку мов і культур національних меншин.

Зазначено, що збільшення вірменського населення на українських землях внаслідок Геноциду 1915 року та відповідні заходи радянської влади привели до розширення мережі вірменських шкіл у містах, де вони компактно проживали. Підкреслюється значення шкільної освіти для вірменської людності, особливо біженців із Туреччини. Існування вірменських шкіл певною мірою гальмувало асимілятивні процеси, але, з іншого боку, включення їх до загальної системи освіти допомагало інтегруватися молодому поколінню в нові умови існування.

Визначено, що ліквідація більшості національних шкіл, у тому числі вірменських, зумовлена боротьбою з націоналістичними ухилами та подальшими репресіями.

Ключові слова: *коренізація, українізація, національні школи, вірменські школи, асиміляція, національні меншини, вірменська людність, репресії.*

Забезпечення права на освіту рідною мовою – важлива частина національної політики держави, спрямована на досягнення громадянського миру та міжнаціональної злагоди. Разом із цим, це невід'ємне право кожної людини, гарантоване національним і міжнародним правом.

Спроба побудувати мережу освітніх закладів мовами всіх етнічних груп, що проживали на території держави, була здійснена в Україні в межах політики коренізації, яка активно досліджувалася науковцями. Водночас, організація шкільної освіти для національних меншин ще не стала предметом комплексного дослідження. Перша спроба узагальнити це питання була зроблена в 1992 році О. Войналович [2]. Авторка розкрила питання становлення шкільної освіти для національних меншин, проаналізувала досвід окремих національних шкіл, вищих і середніх педагогічних закладів, їхнє програмне та методичне забезпечення. Однак відомості щодо вірменських шкіл у цій праці потребують уточнення. Певним чином висвітлюють це питання Л. Якубова [22], А. Дизанова [10], Н. Агафонова [1], А. Кузьменко [13], однак вони приділяють основну увагу більш численним національностям, а саме – німцям, полякам, грекам, євреям, болгарам. Окремі аспекти діяльності національних шкіл розглядаються у працях, присвячених історії окремих національних меншин (поляків, євреїв, греків, болгар).

Метою нашого дослідження є аналіз стану шкільної освіти для вірменського населення України під час проведення політики коренізації, виокремлення загальних і особливих рис діяльності цих освітніх закладів, установа їх значення для розвитку та збереження національної єдності вірмен, що опинилися поза межами своєї Батьківщини.

Побудова державної мережі національних шкіл розпочалася зі створення у 1921 році Ради з освіти національностей при Народному комісаріаті освіти. Програмним документом цього органу було прийняте Колегією Наркомосу України в серпні 1922 року «Положення про організацію справи освіти національних меншин, які населяють територію УСРР».

Подальший розвиток національної освіти пов'язаний з політикою коренізації, що була запроваджена XII з'їздом РКП(б) (квітень 1923 року) та спрямована на те, щоб забезпечити у державних і партійних установах достатню кількість представників місцевого населення й уживання їхньої рідної мови; сприяння організації шкіл, вишів, культурних закладів, які вели б діяльність мовами корінних національностей, а також видання їхніми мовами періодики та книг [22, с. 25]. Українським варіантом вирішення національного питання радянським шляхом можна вважати рішення VII конференції КП(б)У (квітень 1923 року), які

визначили політику коренізації у двох напрямках: українізація і створення сприятливих умов для розвитку мов і культури національних меншин.

Основою національно-культурної політики серед національних меншин стало вжиття заходів для втілення у життя декрету ВУЦВК та Ради Народних Комісарів УСРР «Про заходи по забезпеченню рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» від 1 серпня 1923 року, який закріпив права у мовній сфері всіх національностей, що проживали на території України. Тим самим було покладено початок формуванню національної школи в Україні, під якою розумілася загальноосвітня установа, викладання в якій здійснювалося мовою певної національної групи, наприклад, польською, татарською, ассирійською, вірменською.

Створення національних шкіл набувало особливого значення у зв'язку з тим, що, як зазначалося у тезах Ради національних меншин при Наркомосвіті до Всеукраїнської наради завідувачів губнаросвіти у 1923 році, «відсутність шкіл із рідною мовою навчання гальмує проведення нашої національної політики на Україні, оскільки населення нацменшин мимоволі стає носієм русифікації» [15, арк. 14]. Таким чином, ще раз підтверджувалося, що невід'ємними частинами національної політики в Україні були українізація та коренізація національних меншин.

Завдяки вжитим заходам у 1925 – 1926 навчальному році в УСРР істотно зросла мережа національних шкіл: 934 школи, в яких навчалось 90169 учнів. Із них вірменських – 4 з кількістю учнів 475 [2, с. 43–44]. Однак, на нашу думку, наведена кількість не відповідає дійсності, шкіл було більше. Збільшення шкіл з вірменською мовою викладання пов'язане зі зростанням кількості вірменського населення в Україні на початку 20-их років ХХ століття. Геноцид 1915 року, вчинений у Туреччині, Перша світова та громадянська війни призвели до великої кількості вірменських біженців, певна частина яких розпорошено розселилася на території радянської України, зокрема у великих індустріальних містах.

Слід підкреслити надзвичайно шанобливе ставлення вірмен до власної школи, причому довгий час існування в діаспорі довів, що саме національна школа разом із церквою були тими чинниками, що допомагали зберегти національну, культурну та релігійну тотожність. Причому школа існувала завдяки та при підтримці церкви. На початку ХХ століття В. Жаботинський зазначав: «деякі залишки національної школи у вірменів ще збереглися завдяки церковній автономії» [11, с. 50]. Дійсно, кожна вірменська церква мала на своєму утриманні школу.

Однак після відділення церкви від держави, а школи від церкви останні переходять у відання радянських установ, а активну роль у їх підтримці та розвитку мали національні громадські об'єднання-колонії, як їх тоді називали. Мотивуючи необхідність переведення шкіл в інше підпорядкування, завідувач вірменської секції стверджував, що «вірменська школа як національна, у складі якої в основному діти біженців Турецької Вірменії та імперіалістичної війни, найбільше потребує захисту, ніж інші школи» [6, арк. 24].

Одна з перших шкіл була створена у Харкові, де зосереджувалася найбільша кількість вірменського населення. Кількість учнів становила приблизно від 80 до 100 дітей. У 1920 – 1921 навчальному році школа мала три відділення. Предмети, що вивчалися: мови російська, українська, вірменська та французька, географія, історія культури, природознавство, арифметика, географія України – вірменською мовою [9, арк. 134].

Після утворення Харківської вірменської колонії у 1923 році школа перейшла у відання цієї установи. Для цього у травні 1924 року був укладений договір між колонією та губнаросвітою, згідно з яким правління надавалося право призначати, а також звільняти педагогічний персонал. Правління брало на себе обов'язок утримувати школу, для чого здійснювалися пожертви через членів Комітету Допомоги Вірменії [19, арк. 12].

У 1924 – 1925 навчальному році в школі було уже 8 класів – 6 основних та 2 паралельних. Школа працювала за програмою 7-річки, але у той рік був набраний лише 5-ий клас. Усі предмети викладалися вірменською мовою. Кількість учнів сягала 300 дітей, навчання до 5 класу включно залишалося безкоштовним.

В Одесі вірменською школою опікувався східний відділ при губкомі КП(б)У за участю вірменських виробничих закладів, зокрема чув'ячної артілі імені С. Шаумяна, бригади вантажників порту. Школа також працювала за 7-річною програмою, всі предмети, за винятком російської мови, викладалися вірменською. Серед учителів було багато висококваліфікованих фахівців, які викладали, крім школи, у вищих навчальних закладах [12, с. 27–28].

Невеличка школа була відкрита при Будинку народів сходу (БНС) у Києві, але вона включала в себе не лише вірменські, а й ассирійські, грузинські, татарські, грецькі та інші класи. Вірменських було лише 3 класи по 15-16 учнів у кожному. Школа не набула популярності серед вірмен міста. Однією з причин, що була вказана у матеріалах обстеження вірменського населення за 1927 рік, була думка батьків, що «краще надсилати дітей у російські школи, ніж у вірменські» [18, арк. 54]. Крім того, мало вплив незадовільне матеріальне забезпечення школи, як і БНС у цілому, низький рівень підготовки вчителів, невдале розташування школи, що додавало незручностей учням. Усе ж київська школа була винятком із правил, в інших містах, навпаки, бачимо прагнення до створення вірменських шкіл. Наприклад, у Луганську проживало лише 330 вірмен, але вони вимагали відкриття школи [18, арк. 57]. У Херсонському окрузі у селі Станіслав (Царево-Дар) існував єдиний вірменський сільськогосподарський колектив, який нараховував 29 дворів та 107 мешканців. У 1926 році там також відкрилася вірменська школа, у зв'язку з цим Херсонський окрвиконком звертається до Центрального комітету національних меншин (ЦКНМ) із проханням допомоги вкомплектувати цей заклад [17, арк. 111]. У відповідь Раднацмен надіслав декілька примірників азбуки та зайнявся підбором учителів. У місті Миколаєві була створена вірменська школа, в якій станом на 1928 рік навчалась 91 дитина і працювало 8 учителів [4,

арк. 29]. Вірменські школи також відкрилися у містах Сталіно, Макіївці, Маріуполі, Дніпропетровську, Артемівську.

Укомплектування шкіл педагогічними кадрами здійснювалося шляхом направлення вірменської молоді на навчання до ВНЗ інших республік, Вірменії та Росії зокрема, і запрошення на роботу вчителів з Вірменії. Крім того, існувала така форма роботи, як курси підвищення кваліфікації вчителів.

Ще у 1925 році Раднацмен повідомив вірменську секцію Харківської губнаросвіти, що в Крайовому вірменському технікумі в Нахічевані (передмістя Ростова-на-Дону) виділено 3 місця для вірмен, кандидатів УСРР [16, арк.123].

Отже, наприкінці 1920-их років мали місце певні досягнення у розвитку мережі вірменських шкіл. Це давало змогу партійним та радянським установам рапортувати про великі досягнення у справах національної освіти. Так, керівник ЦКНМ А. Гитлянський, відмічаючи зростання кількості національних шкіл у 1929-1930 навчальному році, навів дані про 10 вірменських шкіл [3, с. 43]. Кількість учнів у вірменських школах становила 785 у першому концерні (початковій школі) та 290 у другому концерні (середній школі), (разом 1075 учнів), викладали в цих школах 48 учителів [14, арк. 2].

За кількісним складом вірмени були віднесені до малочисельних національностей України. Характеризуючи стан шкільної справи, офіційні джерела повідомляли, що «у пунктах, де вони живуть більш-менш значними групами, для них існують окремі школи з вірменською мовою викладання. Кваліфікація вчителів вірменських шкіл краща, ніж учителів інших національних меншин. Наявні школи забезпечують дітей вірмен майже вповні» [18, арк. 77].

Отже, існуюча мережа вірменських шкіл в основному забезпечувала навчання дітей шкільного віку. Цьому сприяла як політика коренізації, так і намагання самого вірменського населення здобути освіту рідною мовою.

Разом з тим, як зазначалося у доповідній записці про стан культпросвітньої роботи серед національних меншин УСРР від 29 лютого 1928 року, значну кількість дітей національних меншин було охоплено школою з іншою мовою викладання. Це пояснювалося не тільки недостатністю мережі національних шкіл, але і їх частковою асиміляцією, а тому батьки віддавали дітей у школи з українською або російською мовою навчання [20, арк. 2]. Станом на 1926/1927 навчальний рік 57,9 % вірменських дітей відвідувало національні школи, а 42,1 % – інші [20, арк. 8]. Слід ураховувати, що у вірменських школах навчалися в основному діти біженців, тоді як «старожили» в основному навчали дітей або в російських, або в українських школах, оскільки за довгий час проживання в Україні вони не могли уникнути асиміляційних процесів. Для них існувало лише дві реальні історичні перспективи: або асимілюватися, або зберігатись як поодинокі етнографічні групи [22, с. 24]. Однак значне зростання вірменського населення за рахунок біженців із Туреччини значно уповільнило асимілятивні процеси, відродило інтерес до рідної мови, історії, культури також і тих вірмен, що майже повністю інтегрувалися в нових умовах. Із іншого боку, друга тенденція, тобто існування у вигляді поодиноких етнічних груп, була

неможливою внаслідок того, що вірмени, як уже вказувалося, оселилися дисперсно у великих містах з багатонаціональним складом населення (Харків, Одеса, Сталіно, Дніпропетровськ та інші), де неможливо було уникнути контактів з іншими етнічними групами й корінним населенням. Для випускників національних шкіл залишалися вкрай обмежені можливості щодо продовження освіти рідною мовою, особливо для вірмен та інших малочисельних національностей.

З початку 1930-их років у національній політиці радянської влади проголошуються два нових напрями розвитку: із одного боку, вільний та всебічний розвиток кожної нації, з іншого – їх взаємне зближення та збагачення з подальшим злиттям в одну-єдину історичну спільноту – «радянський народ». Звісно, що ці дві протилежні тенденції не могли існувати довгий час разом, у другій половині 1930-их років починає посилюватися друга, що насамкінець і приводить до повної ліквідації політики коренізації та стає підґрунтям для подальшої асиміляції всіх радянських народів, яка набуває форми русифікації.

19 квітня 1934 року Оргбюро ЦК КП(б)У приймає рішення «Про виконання постанови листопадового Пленуму ЦК КП(б)У та Політбюро ЦК КП(б)У від 13 грудня 1933 року «Про кадри шкіл національних меншостей», у якому відзначалося, що «обласні партійні комітети, особливо Київський та Вінницький... не зрозуміли того, яке місце в планах контрреволюційної роботи ворога на Україні займає ставка на виховання в польських та німецьких школах молодого покоління в антирадянському дусі, а звідси й організоване розставлення ворогом своїх кадрів – учителями, завідувачами шкіл, студентами педінститутів та педтехнікумів, викладачами педагогічних учбових закладів» [21, с. 124]. У країні почалася кампанія реорганізації та ліквідації національних навчальних закладів. Скоротилася й мережа вірменських шкіл: якщо у 1928 році їх було 10, то у 1935 році – вже лише 6. Крім того, вчителі шкіл не уникли репресій. У Харкові 1937 року були заарештовані та засуджені до вищої міри покарання М. Кюрчан та П. Бжикян – педагоги 29-ої Харківської вірменської школи [7, арк. 445-491]. В Одесі така доля спіткала вчителів вірменської школи №45 Г. Басмаджанова, Я. Багдасаряна, А. Варданяна, М. Басмаджаняна [12, с. 28]. Усі ці заходи готували підґрунтя для остаточної ліквідації національної освіти в Україні.

Останню крапку в існуванні подібних закладів поставила загально відома Постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних шкіл на Україні», згідно з якою визнавалося недоцільним і шкідливим подальше існування особливих національних шкіл, особливих національних відділів та класів при звичайних радянських школах. Пропонувалося до 1 серпня 1938 року закінчити реорганізацію національних шкіл та перевести навчання в них на російську й українську мови. Після виконання цієї постанови майже всі національні школи були ліквідовані. Зокрема, рішенням Миколаївського облвиконкому від 2 жовтня 1939 року було закрито вірменську, німецьку і єврейську школи [5, арк. 35].

Однак у Харкові та Одесі залишилося по одній 10-річній вірменській школі. У статистичному звіті Харківського міського відділу культури за 1938 –

1939 навчальний рік згадується 29-а вірменська школа [8, арк. 5]. Кількість учнів відносно 1937 – 1938 навчального року значно скоротилася, особливо у початковій школі. Так, якщо у 1937 – 1938 навчальному році у двох других класах навчалося 20 дітей, то у 1938 – 1939 навчальному році – в одному 1-ому класі було лише 5 учнів. Загалом у початковій школі контингент учнів скоротився майже вдвічі з 115 до 59 дітей, у середніх та старших класах він залишився фактично без змін. А у 1939 – 1940-ому навчальному році школа була перетворена на російсько-вірменську. Вірменською мовою викладалися предмети з 4 по 10 класи. Початкова школа повністю перейшла на російську мову навчання. Остаточо школи припинили свою діяльність під час Великої Вітчизняної війни.

Таким чином, на початку 20-их років ХХ століття в Україні спостерігалися значні досягнення в сфері шкільної освіти національних меншин, зокрема збільшення вірменських шкіл, які забезпечували навчання дітей-біженців із Туреччини, що допомагало їм швидше адаптуватися до нових умов проживання. Тому школи працювали за підтримки вірменських національних установ. Однак згорання політики коренізації на тлі боротьби з націоналістичними ухилами та подальшими репресіями призвели до майже повної ліквідації вірменських шкіл, що мало наслідком подальшу русифікацію більшості вірменської людності.

Список використаних джерел

1. Агафонова Н. В. Становлення національної системи освіти в Україні : 1917 – 1920 рр. [Текст] / Н. В. Агафонова. – Одеса : Принт Мастер, 2002. – 205 с.
2. Войналович О. Організація шкільної освіти для національних меншин в Україні: 20-30 рр. [Текст] / О. Войналович – К. – Полтава : Рідний край, 1992. – 149 с.
3. Гитлянський А. Ленинская национальная политика в действии (Национальные меньшинства на Украине) [Текст] / А. Гитлянський // Революция и национальности. – 1931. – №9. – С. 35–44.
4. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р98. – Оп. 1. – Спр. 111.
5. ДАМО. – Ф. Р992. – Оп. 1. – Спр. 71.
6. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. Р820. – Оп. 1. – Спр. 38.
7. ДАХО. – Ф. 6452. – Оп. 2. – Спр. 1135.
8. ДАХО. – Ф. 917 – Оп. 1. – Спр. 571.
9. ДАХО. – Ф. Р820. – Оп. 1. – Спр. 158.
10. Дизанова А. В. Развитие национальных культур в Украине в 20-е гг. (На материалах южного региона) [Текст]: дис.... канд. ист. наук: 07.00.01 / А. В. Дизанова. – Одесса, 1992.
11. Жаботинський В. Вибрані статті з національного питання [Текст] / В. Жаботинський – К. : Сучасність, 1983. – 136 с.
12. Калустян Л. Армянская диаспора Одессы. Очерк истории армянской общины [Текст] / Л. Калустян. – Одеса : Астропринт, 1999. – 56 с.

13. Кузьменко А. Освіта національних меншин України в 1920 – 1930-і роки : історіографія [Текст] : автореф. дис.... канд. іст. наук: 07.00.06 / А. В. Кузьменко ; Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 16 с.
14. Центральний державний архів органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 131.
15. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 1769.
16. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 5. – Спр. 825.
17. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 150.
18. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 372.
19. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2 – Спр. 1192.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2688.
21. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20-30-і роки ХХ століття) [Текст] / Б. В. Чирко – К. : Асоціація «Україна», 1995. – 215 с.
22. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-і – перша половина 30-х рр. ХХ ст.) [Текст] / Л. Якубова. – К. : Інститут історії України НАН, 2006. – 507 с.

К. Б. Пивоварская

АРМЯНСКИЕ НАЦИОНАЛЬНЫЕ ШКОЛЫ И ПОЛИТИКА КОРЕНИЗАЦИИ

Статья посвящена истории армянских национальных школ в условиях проведения политики коренизации, которая в Украине происходила в двух направлениях: украинизация и создание благоприятных условий для развития языков и культуры национальных меньшинств.

Отмечается, что увеличение армянского населения на украинских землях вследствие Геноцида 1915 и соответствующие мероприятия советской власти привели к расширению сети армянских школ в городах, где они компактно проживали. Подчеркивается значение школьного образования для армян, особенно беженцев из Турции. С одной стороны, это тормозило ассимилятивные процессы, а с другой – включение школ в общую систему образования помогло интегрироваться молодому поколению в новые условия существования.

Определяется, что ликвидация большинства национальных школ, в том числе армянских, связана с борьбой с националистическими уклонами и последующими репрессиями.

Ключевые слова: *коренизация, украинизация, национальные школы, армянские школы, ассимиляция, национальные меньшинства, армянское население, репрессии.*

ARMENIAN NATIONAL SCHOOLS AND THE POLICY OF INDIGENIZATION

The article is devoted to the history of the Armenian national schools inter smother policy of indigenization. It is considered that the establishment of a network of national education policy was a part of indigenization, which took place in Ukraine in two directions: ukrainization and maintaining off avorable conditions for the development of the languages and cultures of ethnic minorities.

We consider the actions of Soviet and party bodies in terms of developing a network of national schools, which led to a significant increase in their number.

It is considered that the expansion of the network of Armenian schools is also associated with an increase in the population of Ukraine Armenian Genocidein 1915 and the World and the Civil Wars. Schools were opened in all cities where refugees compactly settled.

The importance of schooling for the Armenian population, especially refugees from Turkey was determined. The existence of Armenian schools to some extent inhibited the assimilative processes, but on the other hand, their inclusion in to thegeneraleducationsystemhelpedtheyounggenerationtointegrateintothewnewconditionsofexistence.

It was determined that some Armenian children studied not in the national but in common schools, it was caused by the assimilation of the population and very limited opportunities for continuing education in their native language.

Taking it into account we determined that since the mid-1930s there were changes in national policies of the Soviet government, which set out to create a new historical community – "Soviet people", it resulted in the basis for further Russification of the USSR. Final disposition n of national schools was caused by clotting of policy of indigenization during the fight against the nationalist deviations and subsequent repression.

Keywords: *indigenization, ukrainization, national schools, Armenian schools, assimilation, ethnicminorities, the Armenian population, repression.*

Надійшла до редакції 16 лютого 2016 року

* * *